

Ranosrednjovjekovni objekt na Sušinama u Virju

TAJANA SEKELJ IVANČAN

Institut za arheologiju
Ulica Ljudevita Gaja 32
HR – 10000 Zagreb
tajana-sekelj.ivancan@iarh.hr

Stručni rad

Professional paper

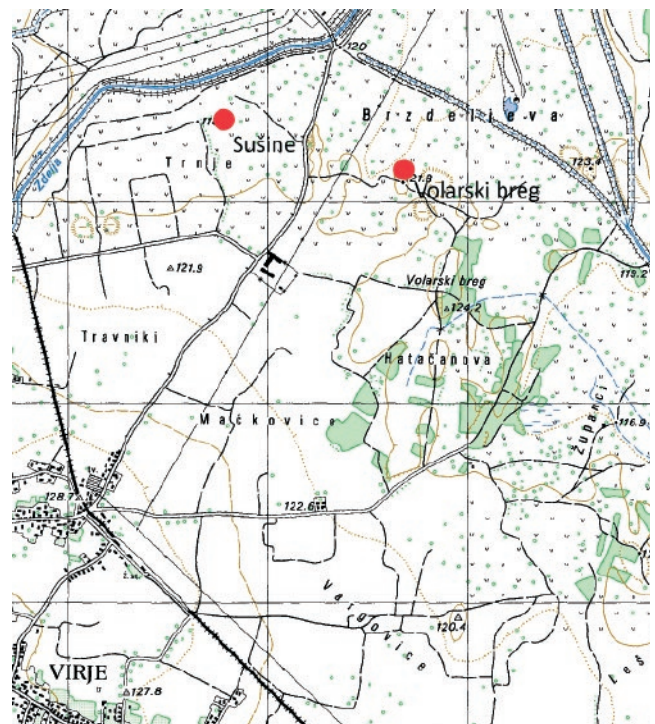
Primljeno/Received: 12.12.2017.

Prihvaćeno/Accepted: 20.12.2017.

U zaštitnim arheološkim iskopavanjima, provedenima tijekom 2014. g. na lokalitetu Virje-Sušine, uz ostatke latenskog naselja i naselja iz razvijenoga srednjeg vijeka istražen je jedan objekt koji je pokazivao drugačije značajke. U radu se donosi oblik istražene arheološke cjeline te analiza pokretnih nalaza iz zapune. Prema obradi skromne keramičke građe i ostalih nalaza, kao i provedene C¹⁴ analize, ovaj se objekt može datirati u rani srednji vijek.

Ključne riječi: Virje-Sušine, rani srednji vijek, naselje, keramika

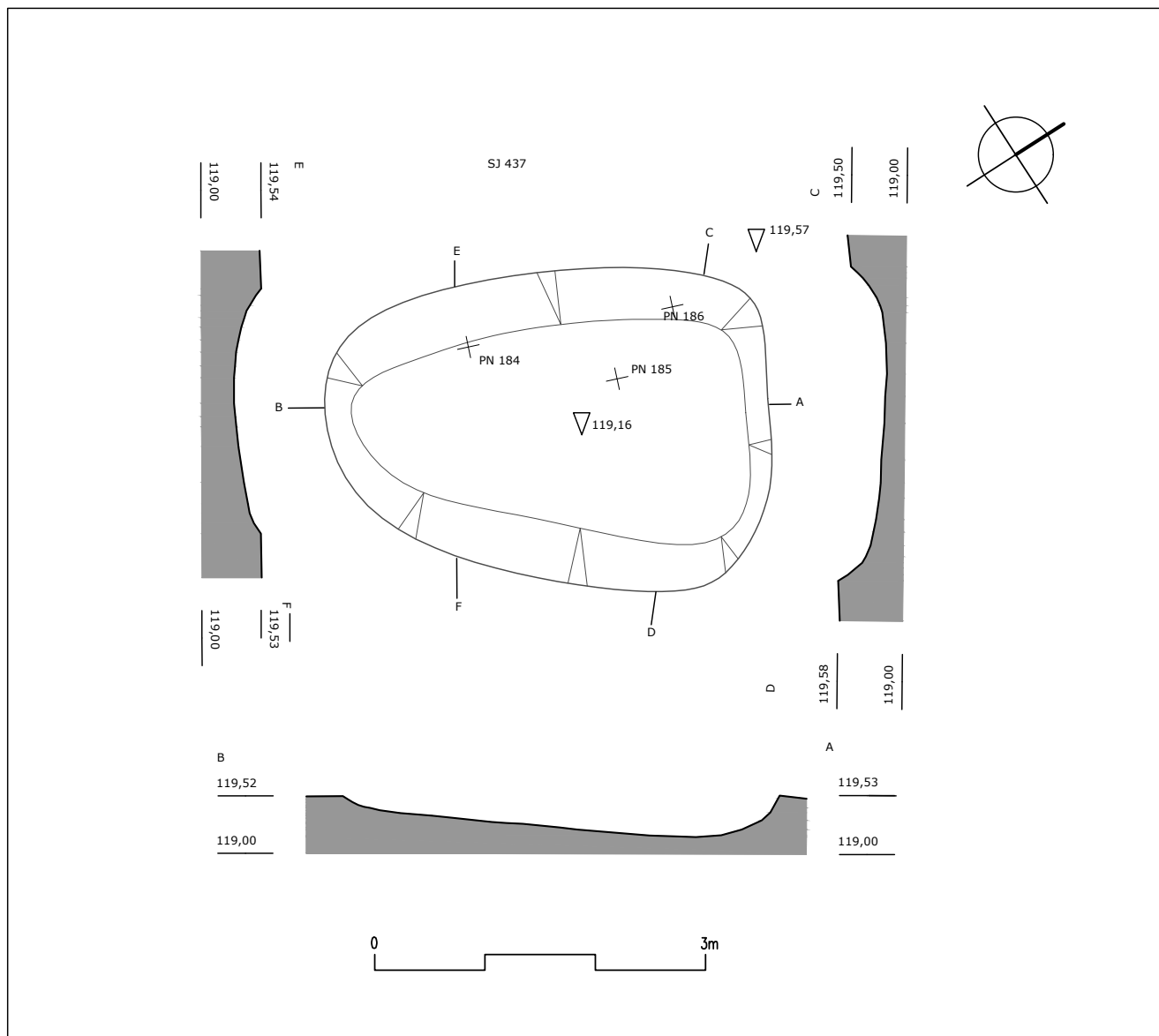
Arheološki lokalitet Virje sa svoja dva položaja, Volarskim bregom i Sušinama, poznat je po ostacima specifične gospodarske djelatnosti – taljenju željezne rude, koja se na tim položajima odvijala kroz više povijesnih razdoblja (Sekelj Ivančan 2014). Oba blago izdignuta položaja nalaze se u ravničarskom prostoru dravske nizine prošaranom manjim vodotocima, krajoliku koji je za tu djelatnost pružao sve prirodne pogodnosti (Sl. 1). Istraživanja su se na Volarskom bregu provodila s prekidima u tri kampanje (2008., 2010. i 2012. godine), a na Sušinama kontinuirano od 2012. do 2014. g. Osim ostataka povezanih s taljenjem željezne rude, na oba su mjesta u arheološkim istraživanjima evidentirani i prapovijesni i srednjovjekovni naseobinski ostatci (Čimin 2011; Sekelj Ivančan 2015; 2017). U iskopavanjima provedenima na položaju Sušine u jesen 2014. godine otvorena je površina od 750 m² u tri sonde te je, uz ostatke latenskog naselja (Sekelj Ivančan, Karavidović 2016) i naselja iz razvijenoga srednjeg vijeka (Sekelj Ivančan 2018), istražen jedan objekt koji je pokazivao drugačije značajke.¹ U radu se donosi oblik istražene arheološke cjeline te analiza pokretnih nalaza iz njegove zapune.²

Sl. 1 Položaji arheoloških nalazišta Volarski breg i Sušine, između mjesta Virje i Molve u Koprivničko-križevačkoj županiji (izradila: K. Botić)

Fig. 1 Location of archaeological sites Volarski breg and Sušine between Virje and Molve in the Koprivnica-Križevci Country (made by: K. Botić)

- 1 Radi se o stratigrafskoj jedinici SJ 436 – zapuna i SJ 437 – ukop te zapune.
- 2 Iako su arheološka istraživanja u Virju provedena od 2008. do 2014. g., detaljna obrada prikupljene građe kao i crtanje ovdje izdvojenih nalaza provedeni su u okviru znanstvenog istraživačkog projekta *TransFER – Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba* (IP-06-2016-5047), kojeg financira Hrvatska zaklada za znanost.

Sl. 2 Ukop istraženog objekta SJ 437 u sondi S-10 (snimio: I. Valent; izradila: K. Turkalj)
Fig. 2 Pit of the examined structure SJ 437 in the trench S-10 (photo: I. Valent; made by: K. Turkalj)

Okolnosti pronalaska arheološke cjeline

Arheološka cjelina koja se ovdje obrađuje nalazila se unutar istražene površine sonde S-10, koja je bila smještena na krajnjem južnom dijelu oranice i obuhvaćala je 499,41 m² istražene površine. Netom ispod humusnog sloja u S-10, koji je bio debljine između 20 i 45 cm, ovisno o nagibu padine, nalazio se pjeskoviti sloj smeđe-žute zemlje u većem dijelu iskopa (predzdravični sloj), a na krajnjem istočnom dijelu sloj žute, sterilne pjeskovite zemlje. U zapadnom dijelu iskopa S-10 bila je smještena veća ovalna tvorevina, izdužena smjerom sjever-jug, uočena u sterilnom sloju. Zapuna joj je bila pjeskovita zemlja, tamnosive boje (zamijećena na apsolutnoj visini od 119,57 m, čije dno se nalazilo na 119,16

m-n/m, debljina zapune iznosila je 41 cm; dimenzije ukopa: 4,04 × 2,95 m) (Sl. 2), a sadržavala je mnoštvo ulomaka keramike (T. 1–3), zatim komada lijepa i zgure te nekoliko ulomaka kamena žrvnja. Ostataka životinjskih kostiju nije bilo, što je vjerojatno rezultat vrste tla u čijem okruženju se kosti nisu očuvale. Pri istraživanju je pronađen i veći ulomak lonca ukrašenog češljastom valovnicom koji je rekonstruiran (T. 4: 25) (Sekelj Ivančan 2015: 52, sl. 4) te željezni nož (T. 4: 26) kao i dva željezna predmeta nedefinirane namjene (T. 4: 26, 27).³ Kod željeznoga jednobridnog noža očuvano je sječivo

3 U terenskoj dokumentaciji nož je zaveden kao poseban nalaz br. 186, pronađen na apsolutnoj nadmorskoj visini od 119,50 m, dok

i veći dio trna za naticanje u dršku noža koja je bila organskog podrijetla te nije očuvana. Sječivo ima gornji dio ravan, tek pri samom vrhu oštro je odrezan prema dolje, dok mu je donji rub prema vrhu blago zakošen. Trn noža pravokutnog je presjeka, na vrhu se sužava i stanjuje, ali sam vrh nedostaje. Na mjestu prelaska trna u sječivo noža nalazi se oštro, pod pravim kutom izvedeno proširenje u obliku manjih krilaca (T. 4: 26).⁴ Ostala dva željezna komada amorfnog su oblika i nije im moguće definirati funkciju (T. 4: 27, 28). Mali broj željeznih predmeta u ovom objektu, koji su vjerojatno služili za svakodnevnu upotrebu, zbog nedefiniranih oblika dvaju komada kao i manjeg noža čiji oblik nije kronološki osjetljiv, nisu pogodni za usporedbe.

Tijekom istraživanja objekta prikupljeno je nešto lijepa i zgre koja je pokazivala različite karakteristike. Pri analizi je definirano da se radi o nekoliko komada talioničke zgre (7 komada, težine 445 g) te jednom komadu talioničke zgre s dna peći (4 g), jednom komadu kovačke zgre (182 g) te četiri komada koji potječu od zapečenih stijenci talioničkih peći (203 g), dok je jedan komad lijepa sa slijepljenim ulomkom keramike ostao neopredijeljen (443 g).⁵ Običnog zapečenog lijepa je također bilo veoma malo (5 komada, 34 g) te se može zaključiti da su nalazi troske i lijepa od stijenci peći u ovom objektu veoma skromni. Takvi se nalazi inače vežu uz talioničku djelatnost na lokalitetu. U objektima povezanim uz aktivnosti taljenja iznimna ih je količina, mjerena u stotinama kilograma, što upućuje na zaključak da su nalazi troske i lijepa u ovaj objekt dospjeli slučajno, preslojavanjem, uslijed smještaja objekta u blizinu položaja na kojem se ranije u povijesti odvijala ova gospodarska djelatnost.

Iz zapune potječe i nekoliko ulomaka kamena. Jedan ulomak je veći, dijelom kružnog oblika, što upućuje na to da je riječ vjerojatno o rubnom dijelu kamenog žrnja (263 g), dok su dva ulomka veoma usitnjena, nedefiniranih oblika, ali prema boji i vrsti kamena, vjerojatno također pripadaju žrnju (2 komada, 25 g).

Tijekom istraživanja prikupljeni su i uzorci zemlje koja se flotirala u dvije frakcije radi ispitivanja arheobotaničkih ostataka. Arheobotanička analiza je dala veoma

skromne rezultate.⁶ U čitavom je uzorku bila zastupljena tek jedna karbonizirana sjemenka srednjeg trpuca/suličastog trpuc (*Plantago media* L./*lanceolata* L.), te ova analiza nije omogućila neke konkretne zaključke o uzgoju ili sakupljanju bilja tijekom funkcioniranja ovog objekta.

Tijekom pražnjenja zapune prikupljeni su i komadi ugljena radi određivanja vrste drva korištenog u gradnji objekta kao i njegova datiranja pomoću radioaktivnog ugljika. Uzorci su prikupljeni u dva navrata, zasebno iz južne te iz sjeverne polovice zapune. U uzorku iz južne polovice (U 230) evidentirano je deset komada ugljena hrasta (*Quercus*),⁷ dvanaest komada jasena (*Fraxinus*), dva komada javora (*Acer*) i komad graba (*Carpinus*) te možda breze (*Betula*). U uzorku iz sjeverne polovice (U 233) bilo je osam komada ugljena jasena i komad javora. Ukupno se može zaključiti, iako su svi komadi ugljena veoma mali, da je brojčano najzastupljeniji jasen pa potom hrast, dok su ostale vrste zastupljene tek s jednim ili dva komadića. Iz uzorka ugljena (U 230) napravljena je i analiza C¹⁴ koja je dala godinu BP 1307±27, odnosno prema Online CalPal godinu Cal AD 708±39.⁸

Sagleda li se opisana arheološka cjelina, može se ustanoviti da nam njen izgled i okolnosti pronalaska pružaju veoma malo podataka za konkretne zaključke o njejoj funkciji. Tamnosiva, gotovo crna boja i konzistencija zapune, kao i njen sadržaj, uobičajeni su za ostatke srednjovjekovnih tvorevina na prostoru Podravine, od kojih su neki definirani kao stambeni objekti (Sekelj Ivančan 2010: 25–75). Otegotnu okolnost u ovom slučaju predstavlja sama nalazišna situacija u kojoj nisu evidentirani nikakvi tragovi ognjišta niti drugih elemenata na temelju kojih bi se moglo zaključiti da je riječ o stambenom objektu. Tek nam same dimenzije objekta, čija površina arheološki istraženog ukopa iznosi oko 12 m², možda ukazuju da su to donji ostatci blago ukopanog objekta čija je površina vjerojatno obuhvaćala veći prostor. Naime, okolo istražene tvorevine nisu zabilježeni manji ili veći kružni ukopi koji bi bili ostatci drvenih potpornja za krovnu konstrukciju te se u ovom slučaju može pretpostaviti da je

su nedefinirani predmeti uvedeni pod br. 184: 119,40 m n/m i br. 185: ▼ 119,52 m n/m).

4 Dimenzije noža: očuvana ukupna duž. noža 9,3 cm (6,7 cm sječivo + 2,6 cm trn); maks. šir. sječiva 1,3 cm; maks. deb. 0,2 cm; tež. 8,5 g.

5 Osnovno makroskopsku obradu ovih nalaza proveo je kolega Ivan Marija Hrovatin iz Trsta, a detaljnija objava nalaza vezanih uz talioničku djelatnost na ovom lokalitetu će tek uslijediti. U arheološkoj dokumentaciji vođenoj tijekom iskopavanja, ovdje obrađena zgru je prikupljena pod oznakama N 625, N 632 i N 810, a lijep pod oznakama N 622, N 631 i N 809.

6 Analizu je provela dr. sc. Renata Šošćarić iz Botaničkog zavoda Prirodoslovno matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na čemu joj najsrdačnije zahvaljujem. Analizirani uzorak (oznake U 232), sastojao se od 5 litara zemlje.

7 Osnovnu determinaciju vrste drva iz ugljena obavila je dr. sc. Metka Culiberg iz Biološkog instituta „Jovan Hadžija” Znanstvenoraziskovalni centar SAZU, Ljubljana – u miru, na čemu joj najsrdačnije zahvaljujem.

8 Analiza radioaktivnog ugljika za uzorke iz SJ 436 provedena je u ¹⁴CHRONO centre Queens University Belfast, Northern Ireland pod oznakom Chrono UBA-27793. Rezultati: Conventional Radiocarbon Age: BP 1307±27; One Sigma Calibrated result (68%): Cal AD 664-695; Cal AD 702-708; Cal AD 746-763; Two Sigma Calibrated result (95%): Cal AD 658-725; Cal AD 738-768.

objekt imao šatorasto krovšte koje je dopiralo do same zemlje, vjerojatno ipak nešto šire od istraženog dijela (Sekelj Ivančan 2010: 94–95). Za pretpostaviti je da je za izgradnju ovog objekta korišteno drvo hrasta. Primarne karakteristike hrasta su otpornost i čvrstoća te je često korišten upravo za izgradnju stambenih objekata, kako je to zabilježeno i na srednjovjekovnim lokalitetima u okolici Torčeca (Culiberg 2010: 388–390, sl. 1). Drvo jasena, čije su primarne karakteristike tvrdoća i elastičnost, ali se koristi i kao ogrjevno drvo, moguće je ovdje korišteno za izradu kućnog inventara, s obzirom da tragovi ognjišta u objektu nisu pronađeni. Vjerojatno je ovdje riječ o podvrsti poljskog jasena koji dobro uspijeva u poplavnim nizinskim predjelima kakav je i okoliš Virja.

Sam sadržaj zapune s ostatcima mnoštva ulomaka keramike, komada kamena-žrnja i željeznim nožem navodi na pomisao da je ova tvorevina moguće ipak bila u funkciji stanovanja. Ulomci keramičkih posuda usporedivi su sa sličnim posudama s okolnih arheoloških lokaliteta, što, uz radiokarbonske datacije, pridonosi i preciznijem vremenskom opredjeljenju ovog objekta.

Osnovne značajke keramike

Najviše pronađenih ulomaka keramičkih posuda može se opredijeliti kao dijelovi kuhinjskih lonaca. Od ostalih funkcionalnih oblika pronađeno je nešto ulomaka koji svojim oblikom sugeriraju da je riječ o pekaču (Sl. 4; T. 3: 23, 24), dok su ostali oblici, poput zdjela, čaša, vrčeva, boca i dr. u potpunosti izostali.⁹

Na osnovi pronađenih ulomaka iz zapune objekta bilo je moguće razlučiti prisutnost najmanje 25 različitih lonaca i barem tri pekača.¹⁰ Niti u jednom slučaju ulomci ruba i gornjih dijelova lonaca nisu odgovarali donjim dijelovima jer su bili različite fature, veličine ili su imali neke druge razlikovne elemente prema kojima je bilo razvidno da je riječ o različitim loncima. Stoga je analiza usmjerena na raspoloživ inventar, odnosno na oblik ruba i gornjih dijelova lonaca, oblik dna i znakove na njegovoj stajaćoj plohi, kao i na fakturu te ukrašavanje. Kod 16 lonaca je bilo moguće izmjeriti promjer ruba. U okvirima izmjerenog, najzastupljeniji su lonci srednje veli-

čine, njih čak 12 (promjer ruba od 15 do 20 cm, zapremnine 3–6,5 l),¹¹ dok se tek tri lonca moglo opredijeliti u velike (promjer ruba veći od 21 cm, zapremnine 7 i više litara: 2 × Ø22 i 1 × Ø25 cm) (T. 1: 2; T. 2: 13; T. 3: 17), i samo jedan u male lonce korištene za individualnu upotrebu (promjer ruba do 14 cm, zapremnine do 2,5 l: 1 × Ø9 cm) (T. 1: 3).

Kod lonaca očuvanih gornjih dijelova može se uočiti prisutnost tri oblika ruba: 1) onaj jednostavne profilacije, više ili manje izvijen prema van i zaobljen (T. 1: 9; T. 2: 13, 14, T. 3: 17); 2) rub jednostavne profilacije, ali oštro odsječan, oblik koji je najzastupljeniji u ovom objektu, te 3) nešto razvijeniji oblik kojemu je vanjski dio usne istaknut i lagano spušten nadolje u odnosu na čitavi rub (T. 1: 2, 3). Najbližu paralelu potonjem obliku ruba pronalazimo u posudi iz jednog od ranosrednjovjekovnih objekata na Volarskom bregu (Sekelj Ivančan 2017: T. 4: 25) te u dvama loncima iz Torčeca, opredijeljenima u keramičku skupinu 3a (Sekelj Ivančan 2010: 119, 125, T. 11: 59; T. 34: 214). Sva tri objekta iz kojih potječu spomenute analogije su, nakon detaljne analize keramike i ostalih nalaza, datirana u sredinu ili kraj 8. do početak 9. stoljeća.

Dna lonaca su, koliko je to zbog usitnjenosti komada bilo moguće zamijetiti, većinom ravne stajaće plohe, a dno s prstenastim obručem na rubu stajaće plohe ima samo jedan lonac (T. 1: 1).¹² S obzirom da često nisu očuvani cjeloviti primjerci dna ili im nije očuvan središnji dio, nije moguće znati jesu li postojali različiti znakovi na dnu. No, na nekima od njih ipak je, na donjoj plohi dna, vidljivo kružno udubljenje (T. 1: 5, 6).¹³ Takva kružna udubljenja na donjoj plohi dna pronađena su i na obližnjem Volarskom bregu (Sekelj Ivančan 2017: T. 1: 4, 5; T. 2: 9), ali i u Torčecu, i to većim brojem primjeraka u keramičkoj skupini 2 datiranoj od kraja 7. do sredine 8. stoljeća, te manjim brojem u skupini 3a iz 8./9. stoljeće (Sekelj Ivančan 2010: 115, sl. 99). Ono što naše komade iz Sušina razlikuje od brojnih drugih sličnih iz tog vremena jest to što nam sušinski ulomci dna s kružnim udubljenjima pružaju neke dodatne informacije. Naime, kod oba primjerka je vidljiv trag drvenog štapa u vidu otiska koncentričnih krugova, što predstavlja utisnutu osovinu

9 Osim keramičkih ulomaka koji se mogu pripisati srednjovjekovnom razdoblju, iz objekta potječe i nešto ulomaka iz starijih razdoblja koji su u zapunu dospjeli zbog dugog korištenja istog prostora za različitu funkciju. Tako je zabilježeno sedam usitnjenih latenskih i/ili antičkih ulomaka (136 g), pretežito definiranih na temelju fature, a rjeđe na temelju samih oblika pojedinih dijelova posude.

10 Ukupno je pronađeno 209 srednjovjekovnih keramičkih ulomaka, ukupne težine 7524 g.

11 Volumen, odnosno pretpostavljena zapremnina lonaca, mjerena je prema predlošku koji je iznio A. Pleterski (2011), s točnošću oko 50%, kako su pokazala njegova istraživanja.

12 Pripadajuće dno ovog lonca nije prikazano u crtežu zbog usitnjenosti komada, ali se zbog boje i fature koji odskaču od svih drugih ulomaka iz ove cjeline, s velikom vjerojatnošću može ulomak dna pripisati gornjem dijelu lonca prikazanog na T. 1: 1.

13 Još je jedan ulomak iz ovog objekta imao kružno udubljenje na sredini stajaće plohe dna, ali zbog iznimne usitnjenosti nije prikazan na crtežu.

Sl. 3 Ulomci dna lonaca: a) detalj kružnih udubljenja na ulomku T. 1: 5; b) detalj kružnih udubljenja na ulomku T. 1: 6 (snimio: H. Jambrek)
 Fig. 3 Pot base fragments: a) detail of circular depressions on the fragment T. 1: 5; b) detail of circular depressions on fragment T. 1: 6
 (photo: H. Jambrek)

sporog lončarskog kola u žitku glinu pri samoj izradi posude (Sl. 3). Ono što ove komade čini još zanimljivijima jest činjenica da su obje posude (odnosno grumeni glinene smjese) na početku izrade najvjerojatnije namještane na osovinu kola u više pokušaja. Kod jednog dna vidljiva su najmanje tri namještanja (Sl. 3a; T. 1: 5), a kod drugog čak četiri (Sl. 3b; T. 1: 6), sve dok se mekana glina nije dobro zalijepila na drvenu dasku/podlogu kola, nakon čega se moglo započeti s izgradnjom stijenke posude. To je jedna od mogućnosti interpretacije ovih tragova, no i drugu mogućnost valja uzeti u obzir, a to je da je tijekom same izrade uslijed vrtnje kola moglo doći do pomicanja posude iz središta daske gdje je bila osovinu. To je moglo otežavati izradu gornjih dijelova i zgotovljavanje same posude pa je lončar imao potrebu ponovnog namještanja djelomično izrađenog lonca na osovinu. Kako nije uspio centrirati posudu na isto mjesto, tragovi osovine su bili izmaknuti iz središta stajće plohe dna, što je ostalo utisnuto u još vlažnu glinu. S obzirom na to da su svi otisci istih promjera te da su gornja kružna udubljenja negirala donja, prethodna (Sl. 3a, b), može se zaključiti da nije riječ o nekom kompleksnom znaku na dnu već o opetovanom rukovanju glinom pri izradi posuda na sporom lončarskom kolu.

Prema makroskopskoj analizi ulomaka može se ustvrditi da prevladavaju posude grube fature s primjesama većih ili manjih granula kamenčića, zrnate površine koja se na dodir trusi, ali ima nešto ulomaka i srednje fature s primjesama pijeska i tek nešto kamenčića (T. 2: 2, 3; T. 2: 12; T. 3: 17), odnosno finije fature samo s primjesama pijeska (T. 1: 1, 4; T. 3: 21, 22). Čini se da su lonci srednje i finije fature izrađeni uz pomoć brze vrtnje jer na unutrašnjoj strani stijenki imaju vidljive vodoravne tragove od (brze) vrtnje na kolu. Naknadna pak okomita zaglađenja unutrašnje strane stijenki zamijećena su kod nekih lonaca

veoma grube fature (T. 1: 6; T. 2: 11, 12, 14, 15, 16; T. 3: 18, 19).¹⁴ Prema iznesenim tehnološkim značajkama većine opisane keramike, prvenstveno kombinaciji grube fature te oblikovanju dna i stijenki, može se zaključiti da je velika većina lonaca izrađena uz pomoć spore vrtnje na kolu. Iako im boja na vanjskoj i unutrašnjoj strani stijenke varira od oker preko smeđe sve do crne, u presjeku su ulomci pretežito sive boje ili u tamnijim nijansama sive (T. 2: 10, 11) do crne (T. 2: 12, 15), a tek ih je nekoliko smeđe (T. 1: 8), oker (T. 1: 2; T. 2: 16) ili okersive boje u presjeku (T. 1: 9). Na temelju velikih razlika u boji na svakoj pojedinoj posudi ne može se ustvrditi jesu li lonci pri izradi bili pečeni redukcijски ili oksidacijski, odnosno vjerojatno su bili pečeni samo na otvorenoj vatri.

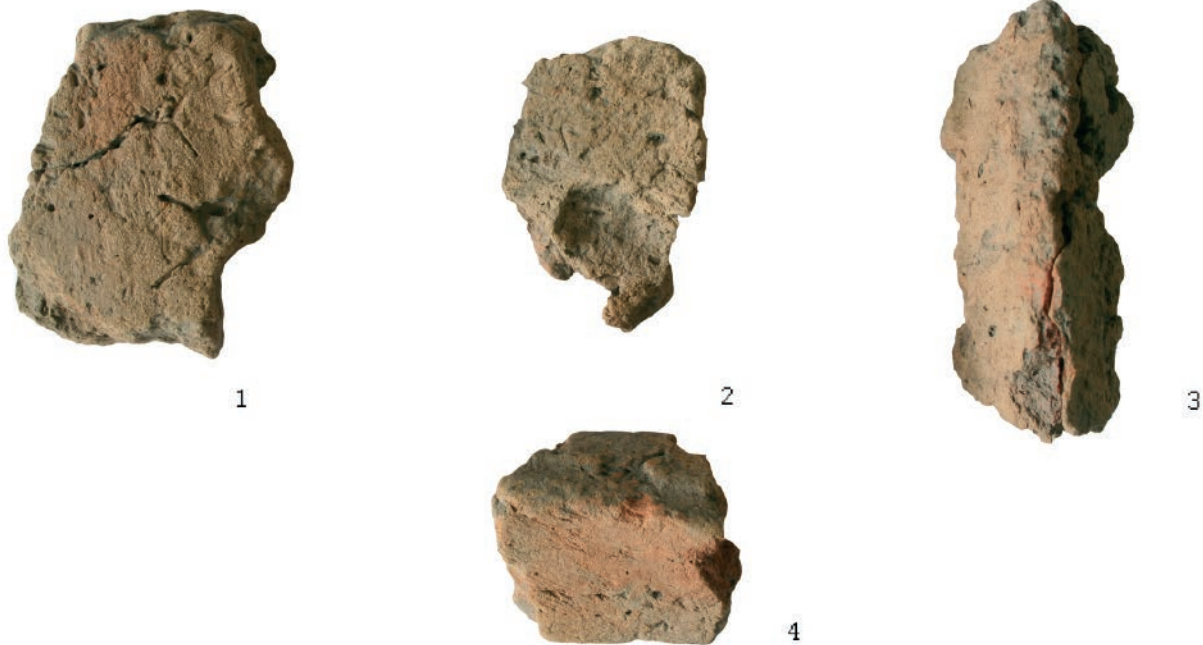
Najzastupljeniji motiv ukrašavanja lonaca iz ove cjeeline je niz češljastih valovnica ili pojedinačne češljaste valovnice, bilo da se one nalaze na rubu (T. 2: 15), ramenu (T. 1: 1, 8; T. 2: 10, 13, 15, 16; T. 3: 18, 19) ili trbuhu lonca (T. 3: 20, 21). Poneki lonac ima i nizove češljastih vodoravnih linija (T. 2: 12),¹⁵ za koje zbog usitnjenosti komada nije sigurno pruža li se isti ukras dalje na ramenu ili se dalje nižu nepravilne češljaste valovnice, kakav je primjer vidljiv na rekonstruiranom loncu (T. 4: 25). Neobičan je ukras nepravilnim jednostrukim valovnicama na posudi inače grube fature, izrađen na sporom kolu kojemu je rub jednostavne profilacije, blago izvijen prema van, ali zadebljanog vrata (T. 2: 14). Kako je lonac izrađen na sporom kolu s vidljivim zaglađenjima na unutrašnjoj stijenci,

¹⁴ Još tri ulomka koji potječu od zasebnih lonaca, zbog usitnjenosti komada nisu prikazana crtežom.

¹⁵ Lonac prikazan na T. 1: 7 ima na vratu dublje utisnut žlijeb, no kako ulomku nedostaje ostali dio posude (rame i trbuh lonca), ne može se zaključiti kako je tekao ukras na tom dijelu, odnosno je li ga uopće bilo.

Sl. 4a

Sl. 4b

Sl. 4 Ulomci pekača: a) unutarnja strana; b) donja ploha dna (snimila: T. Sekelj Ivančan)
Fig. 4 Baker fragments: a) inner side; b) lower surface of the bottom (photo: T. Sekelj Ivančan)

ovo zadebljanje je možda rezultat naknadnog dodavanja gline na vrh zgotovljenog trbuha lonca prigodom izrade samog ruba posude. Ovdje valja izdvojiti još dva veoma mala ulomka zbog njihovih specifičnih ukrasa. Jedan od njih, veoma grube fature, na maloj očuvanoj površini ima različite ukrase (T. 2: 15). Na vanjskoj i unutrašnjoj strani ruba ima ukras nepravilne, slabo utisnute češljaste valovnice, dok na vratu ima dublje urezanu jednostruku valovnicu. Od ramena pa prema trбуhu lonca vidljivo je ponovno ukrašavanje češljastom valovnicom oštih valova, ispod koje se nižu češljaste vodoravne linije. Drugi ulomak ima također ukrašenu vanjsku i unutrašnju stranu jednostavno profiliranog ruba, ali nizom oštih, vodoravno postavljenih češljastih zarez (T. 2: 16), koji se ponavljaju i na ramenu ove posude veoma grube fature. Tako izveden ukras, kao i njegov smještaj na određenim dijelovima ruba lonca, karakteristika je keramičke skupine 2 u Torčecu, gdje je datiran u drugu polovinu 7. do sredine 8. stoljeća i ne pojavljuje se u mlađim skupinama (Sekelj Ivančan 2010: 120).

Tek pokoji ranije spomenuti lonac, koji svojom finijom fakturom odskače od uobičajenog keramičkog repertoara pronađenog u ovom objektu, nosi na sebi i neke druge razlikovne elemente, primjerice ukras jednostrukom valovnicom (T. 1: 4) ili ukras jednostrukima vodoravnima linijama (T. 2: 12), ali i razvijeniji rub (T. 1: 2, 3) ili prstenasto dno (T. 1: 1). Jedan od njih na ramenu ima pravilno polukružno „oštećenje” koje je možda mjesto na kojem je bilo nešto aplicirano, primjerice ručka (?) (T. 1: 2), no kako nije pronađena niti jedan ručka ili drška, a one se u pravilu nikad niti ne javljaju na ranosrednjovjekovnim loncima, nije moguće o tome niti donijeti neki konkretan zaključak.

Drugi funkcionalni oblik koji susrećemo u ovom objektu je pekač – masivni, plitki pladanj, obično kružnog oblika. Iako su poneki ulomci veoma skromnih dimenzija, ovaj je funkcionalni oblik prepoznat na temelju specifičnih oblikovnih značajki kao i na osnovi fature. Valja istaknuti da se u slučaju fature radi o tri različite smjese od koje su pekači izrađivani, a u slučaju veličina o najmanje dvije jasno izdvojene dimenzije. Jedan ulomak je fine fature, izrađen od smjese gline u koju je umiješan pijesak koji se presijava (velika količina tinjca) (T. 3: 23). Kod određivanja ovog ulomka presudan je bio njegov oblik. Kod očuvanog komada vidljivo je da mu se stijenke gotovo pod pravim kutom uzdižu od dna, i to tek kojih 5 cm, nakon čega se stijenka lagano stanjuje i pretvara u jednostavno oblikovani rub posude. Zbog usitnjenosti komada nije bilo moguće odrediti promjer, odnosno izračunati točnu veličinu pekača, ali on se vjerojatno kreće oko 20 cm. Drugi pekač iznimno je grube fature sa znatnom primjesom raznobojnih kamenčića u glinenoj smjesi, čija se stijenka od zadebljanog dna uzdiže pod kutom od oko

85 stupnjeva, što također sugerira da je riječ o pekaču, a ne o običnom kuhinjskom loncu čije stijenke uobičajeno imaju, u odnosu na dno, kut izdizanja između 60 i 75 stupnjeva (T. 3: 24).¹⁶ Niti ovdje se sa sigurnošću, zbog usitnjenosti komada, ne može odrediti točan promjer posude, ali ona se vjerojatno uklapa u okvire prethodnog. No, ulomak svojom fakturom koja je različita od svih ostalih keramičkih ulomaka iz ove arheološka cjeline, kao i iznimno zadebljanim dnom (1,9 – 2,2 cm), veoma podsjeća na ulomke pekača pronađene na lokalitetu Prečno pole I u Torčecu gdje se pojavljuju u okvirima keramičke skupine 2, datirane u drugu polovinu 7. do sredine 8. stoljeća (Sekelj Ivančan 2010: 111, 115, 116, sl. 97, kat. br. 3, 209, 221). Iz vidljivih tragova prstiju na unutrašnjoj strani dna, može se zaključiti da je ova posuda vjerojatno bila izrađena uz pomoć spore vrtnje, te naknadno zahlađena. I ulomci znatno većih dimenzija vjerojatno su dijelovi pekača (Sl. 4). Kod njih je faktura u potpunosti drugačija od fature lonaca i druga dva pekača. Naime, u strukturi su u potpunosti izostali pijesak i kamenčići, a vidljivi su tragovi nepravilnih rupica, vjerojatno nastalih propadanjem organskih primjesa koje su prvotno bile umiješane u glinu. Prepoznato je nekoliko ulomaka (ukupno 8 komada, 870 g)¹⁷ čije su obje (Sl. 4a: 1; Sl. 4b: 1) ili jedna¹⁸ strana potpuno ravne – dno pekača (Sl. 4b: 2), te ulomci zaglađeni s dviju strana koje se dodiruju – kutni komadi (Sl. 4b: 3, 4). Blago polukružno oblikovani ulomci (Sl. 4a: 3; Sl. 4b: 3, 4) sugeriraju da je oblik ovog predmeta/pekača mogao biti kružni ili ovalni. Tome možda u prilog ide i ulomak na čijoj je donjoj, ravnoj strani ili stajaćoj plohi dna vidljivo kružno udubljenje, promjera gotovo tri centimetara (Sl. 4b: 2). Ono možda predstavlja otisak neke osovine, moguće kola(?), na koju je bila nataknuta ova posuda pri izradi, bilo da je riječ o korištenju slabe vrtnje tijekom izrade ili samo o pozicioniranju i učvršćivanju buduće posude na dasku na kojoj se izrađivala. Svakako, ono što je zamjetno jest to da su joj dimenzije znatno veće od ostala dva pekača. Ulomci bi se mogli povezati, po dimenzijama, fakturi i obliku, s obližnjim nalazom iz Borovljana gdje je slučajno pronađeno ognjište s nekoliko ranosrednjovjekovnih lonaca i dijelom većeg pekača (Sekelj Ivančan 2000: 73–74, sl. 4, 5).

16 Ovi se zaključci temelje na istraživanju provedenom na svoj keramičkoj građi iz Torčeca (Sekelj Ivančan 2010), ali je ovaj dio rezultata još neobjavljen.

17 Tijekom uklanjanja humusnog sloja u S-10 pronađena su još dva komada koja bi se mogla opredijeliti pekaču (221 g) te još jedan komad (50 g) u zapuni SJ 430 koja se nalazila neposredno uz naš objekt. Kako se ostale arheološke cjeline istražne u S-10 mogu opredijeliti u latensko razdoblje, vjerojatno se sva tri komada mogu vezati uz objekt SJ 436.

18 Druga strana ulomka nije bila očuvana u dovoljnoj mjeri da bi bilo vidljivo neko zaglađenje ili neke druge karakteristike stijenke.

Zaključak

Lokalitet Virje–Sušine u više je arheoloških razdoblja bio zaposjedan. Najstariji nasebinski nalazi potječu iz prapovijesti i to iz kasnog brončanog doba te potom iz latenskog razdoblja (Sekelj Ivančan, Karavidović 2016), a tragovi naseljavanja poznati su i iz razvijenoga srednjeg vijeka (Sekelj Ivančan 2018). Jedan od horizonata zaposjedanja lokaliteta Sušine kraj Virja može se vezati u razdoblje ranoga srednjeg vijeka, a o kojem je točno vremenu riječ ukazuju nam ovdje opisani ostatci.

Iako je keramička građa relativno skromna, njenom detaljnom analizom moguće je razlučiti razlikovne pojedinosti koje omogućuju i bliže vremensko opredjeljenje ovog horizonta naseljavanja položaja Sušine. Oslonac u definiranju tih pojedinosti pružila su intenzivna arheološka istraživanja provedena na više položaja u okolici dvadesetak kilometara udaljenog podravskeg mjesta Torčec. Analiza i grupiranje keramike iz tih istraživanja po skupinama (1–5), koje su definirane na temelju razlika u keramičkim oblicima i njihovim osnovnim značajkama unutar te obrađene mikroregije, pružili su dobre paralele ovdje donesenoj građi. Osnovni funkcionalni oblik posuda na ranosrednjovjekovnim Sušinama kuhinjski je lonac, ali prisutan je i pekač. Općenito se može ustanoviti da su sušinski keramički ulomci veoma grube fature, većinom ukrašeni češljastom valovnicom, a nekoliko rubova različitih lonaca pokazivalo je istovjetne značajke u jednostavnosti profilacije. Iako nam nije očuvan niti jedan cjelovit primjerak lonca, jasno je vidljivo da ih nema rukom rađenih te je time isključena paralela s torčanskom keramičkom skupinom 1. Velika je većina sušinskih lonaca izrađena uz pomoć spore vrtnje, a sporadično se pojavljuju lonci koji su izrađeni na brzom kolu, što je u Torčecu karakteristika keramičke skupine 3. Da je riječ o prvom odsječku skupine 3 (3a), a ne čitavom vremenu egzistiranja ove keramičke skupine, jasno je iz potpunog izostanka ukrasa izvedenog kotačićem koji se na lokalitetima u okolici Torčeca počinje pojavljivati u skupini 3b, od kraja 9. stoljeća i u 10. stoljeću (Sekelj Ivančan 2010: 126, 127). Očuvani pak znakovi na donjoj plohi dna u obliku utisnute jamice odgovaraju sličnima iz keramičke skupine 2, kao i primjerice specifičan ukras češljastim zarezima na rubu lonca koji je karakteristika upravo spomenute skupine i kasnije se više ne pojavljuje (Sekelj Ivančan 2010: 121, sl. 100, Torčec, faza II). Rubovi sušinskih lonaca pretežito su jednostavne profilacije (Sekelj Ivančan 2010: 112, sl. 98, tip I, II), a u potpunosti su izostali razvijeniji tzv. *Kragen* rubovi, kaležasti i raščlanjeni rubovi koji su značajka mlađih keramičkih skupina (4, 5) na torčanskim lokalitetima (Sekelj Ivančan 2010: 112, sl. 98, tip III–VI),

čime ih se također može isključiti kao paralelu keramici iz ovdje obrađivanog objekta. Tako se može utvrditi da se ovdje obrađena keramika većim dijelom veže uz keramičku skupinu 2, odnosno uz fazu Torčec II, koja je datirana od sredine 7. do sredine 8. stoljeća, ali djelomično i uz skupinu 3a (faza Torčec IIIa), datiranu u drugu polovinu 8. i početak 9. stoljeća. Takvu dataciju, dobivenu na osnovi usporedbi sa sličnim materijalom iz obližnjih ranosrednjovjekovnih lokaliteta, potvrdila je i provedena radiokarbonska analiza koja ovaj objekt stavlja u okvire 8. stoljeća.

U zaključku valja naglasiti da je ovaj lokalitet na Sušinama kod Virja, osim po ostacima višeslojnih naselja, poznat i po specifičnoj gospodarskoj djelatnosti, taljenju željezne rude, zbog čega je i dospio u središte pozornosti arheologa (Sekelj Ivančan 2014). Da određena gospodarska djelatnost, u ovom slučaju talionička, privlači stanovništvo na određeno područje tijekom više razdoblja, razvidno je upravo na primjeru virovskih nalazišta. Na oba istražena položaja – Volarskom bregu i Sušinama, međusobno udaljenima tek 700-tinjak metara, odvijalo se taljenje željezne rude. Arheološkim je iskopavanjima sigurno potvrđena ova djelatnost tijekom kasne antike na Sušinama (Sekelj Ivančan 2014), odnosno tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka na Volarskome bregu (Sekelj Ivančan 2009). Uz talioničku radionicu na Volarskom bregu, na udaljenosti od svega 200-tinjak metara istražena su i tri ranosrednjovjekovna objekta, koja su na osnovi detaljne analize keramike datirana u 8. i najkasnije u početak 9. stoljeća (Sekelj Ivančan 2017). To znači da su spomenuti objekti istovremeni radioničkom kompleksu, kako je to pokazala radiokarbonska datacija jedne peći i jame iz radionice. Iako su u ovom radu obrađivani nalazi samo iz jedne zatvorene arheološke cjeline sa Sušina, oni su također opredijeljeni u vrijeme 8. do najkasnije početka 9. stoljeća, što ukazuje na to da su oba nedaleka blaga uzvišenja bila pogodna za naseljavanje tijekom ranoga srednjega vijeka, upravo u onom odsječku ranosrednjovjekovlja kada se na Volarskom bregu odvijalo i taljenje željezne rude. No, za razliku od triju (stambenih) objekata na Volarskom bregu, prema sadržaju sušinskog istraženog ranosrednjovjekovnog objekta vidljivo je da on nije u neposrednoj vezi s (do sada) istraženom talioničkom djelatnošću na Sušinama, ali je svakako potvrda da je ova gospodarska aktivnost privlačila stanovništvo tijekom ranoga srednjeg vijeka upravo u okolici Virja. Potencijalnim budućim arheološkim istraživanjima preostaje dati odgovor na pitanje kolikog je razmjera bilo ranosrednjovjekovno naselje na Sušinama te kakvog su karaktera bili kontakti stanovništva koje je istovremeno nastanjivalo oba virovska položaja, Sušine i Volarski breg.

Literatura

Culiberg, M. 2010, Paleobotanične raziskave na zgodnje-srednjeveških najdiščih v okolici Torčeca pri Koprivnici, in: Sekelj Ivančan, T., *Podravina u ranom srednjem vijeku, Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*, Monographiae Instituti archaeologici 2, Zagreb 2010, 387–396.

Čimin, R. 2011, *Zaštitna arheologija višeslojnih nalazišta Virje–Volarski breg (2008., 2010.) i Delovi–Grede I (1982.)*, Katalog izložbe, Gradski muzej Koprivnica, Koprivnica.

Pleterski, A. 2011, Das Verhältnis zwischen dem Volumen und dem Durchmesser eines Topfers, *Archaeologica Adriatica*, Vol. 3 (2009), 323–333.

Sekelj Ivančan, T. 2000, Slučajni nalaz ognjišta na lokalitetu Borovljani-Srednje brdo kraj Koprivnice i slični srednjovjekovni nalazi evidentirani na području sjeverne Hrvatske, *Prilozi Instituta za arheologiju*, Vol. 17, 67–88.

Sekelj Ivančan, T. 2009, Arheološka istraživanja ranosrednjovjekovne radionice za preradu željezne rudače na lokalitetu Virje-Volarski breg, *Anali Instituta za arheologiju*, Vol. V, 65–70.

Sekelj Ivančan, T. 2010, *Podravina u ranom srednjem vijeku, Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*, Monographiae Instituti archaeologici 2, Zagreb.

Sekelj Ivančan, T. 2014, Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitetu Virje–Volarski breg/Sušine, *Podravski zbornik*, 40, 158–166.

Sekelj Ivančan, T. 2015, Arheološki ostaci triju naselja na Sušinama u Virju, *Anali Instituta za arheologiju*, Vol. XI, 50–53.

Sekelj Ivančan, T., 2017, Ranosrednjovjekovno naselje na Volarskom bregu u Virju, *Zbornik Instituta za arheologiju*, Vol. 6, Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Krznar S., Belaj J. (eds.), 111–131.

Sekelj Ivančan, T. 2018, Arheološki tragovi naseljenosti Sušina u Virju tijekom razvijenoga srednjeg vijeka, *Zbornik Instituta za arheologiju*, In honorem Z. Marković, Botić K., Kalafatić H. (eds.), (u tisku).

Sekelj Ivančan, T., Karavidović, T., 2016, Tkalački stan iz Virja, *Prilozi Instituta za arheologiju*, Vol. 33, 171–235.

Summary

Early Medieval Structure in Sušine, Virje

Keywords: Virje-Sušine, Early Middle Ages, settlement, pottery

Along with the remains of a La Tene settlement and a settlement dating back to the High Middle Ages, a structure with different characteristics was examined as part of rescue archaeological excavations carried out during 2014 at the Virje – Sušine site (Fig. 1). The paper presents the form of the examined archaeological feature, marked as stratigraphic unit SU 436/437 (Fig. 2), as well as the analysis of small finds from the backfill. The structure, with its area of ca 12 m², was filled with dark grey sandy soil, which contained numerous pottery fragments, some millstone fragments and several iron pieces, one of which was identified as being a small iron knife (T. 4: 26). The findings of some slag and daub are interpreted to be secondary findings within the structure which probably arrived there by accident through the mixing of layers since the structure was close to the location where the smelting of iron ore was carried out in earlier periods. Many pieces of coal were collected from the backfill of the structure, whose analysis showed that oak tree and ash tree prevail within the structure.

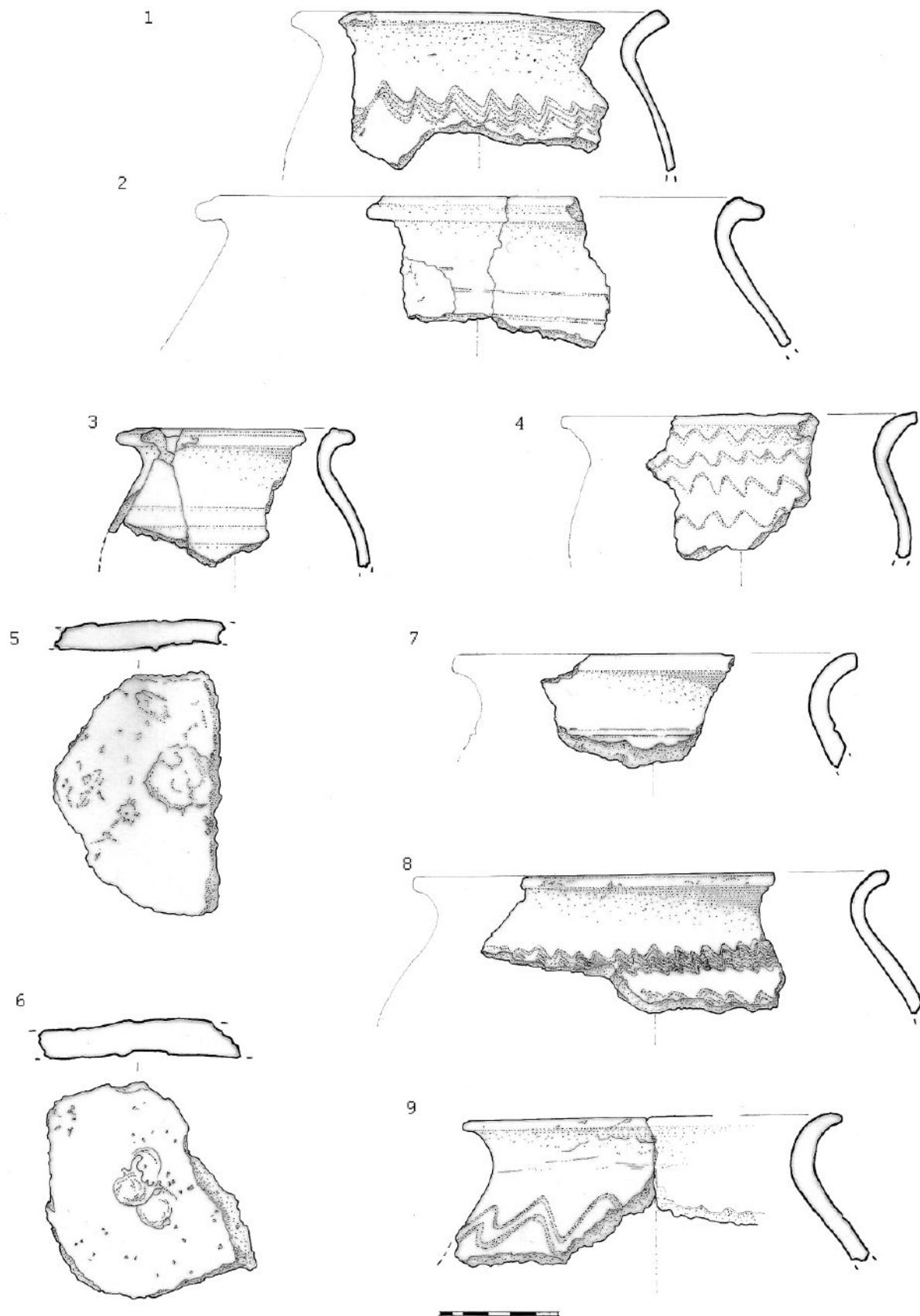
The most data on the basis of which it is possible to reach a more precise conclusion on the time when this structure existed is provided by the fragments of medieval pottery, out of which at least 25 different pots (T. 1–3, 4: 25) and at least three bakers (Fig. 4; T. 3: 23, 24) were identified. All the pots have a simple profilation of the rim, which can to a lesser or higher degree face outwards and be rounded (T. 1: 9; T. 2: 13, 14, T. 3: 17), then sharply cut off (a shape which is most common in this structure) and finally have a more developed shape with emphasized outer side of the lip (T. 1: 2, 3). Most pots are of extremely coarse texture, while some pot base fragments have a visible circular depression on the lower surface used for standing, as well as subsequently smoothed out inner walls (T. 1: 6; T. 2: 11, 12, 14, 15, 16; T. 3: 18, 19), all of which points to the fact that most of the pots were made on a slow potter's wheel. The most common pot decoration motif from this stratigraphic unit is a series of combed wavelines or single combed wavelines, whether located on the rim (T. 2: 15), the shoulder (T. 1: 1, 8; T. 2: 10, 13, 15, 16; T. 3: 18, 19) or the belly of the pot (T. 3: 20, 21). Only a couple of pots that stand out due to their finer texture from the usual pottery repertoire found in this structure are also marked with some other

distinctive elements, such as a one-fold waveline (T. 1: 4) or one-fold horizontal lines (T. 2: 12), but also a more developed rim (T. 1: 2, 3) or a ring-shaped bottom (T. 1: 1), which points to the fact that those items were made by quicker spinning.

The intensive archaeological investigations carried out on several sites in the vicinity of the village of Torčec, which is situated 20 kilometres from this site in the Drava basin valley, provided the basis and analogies for defining the details of pottery from this structure. Parallels

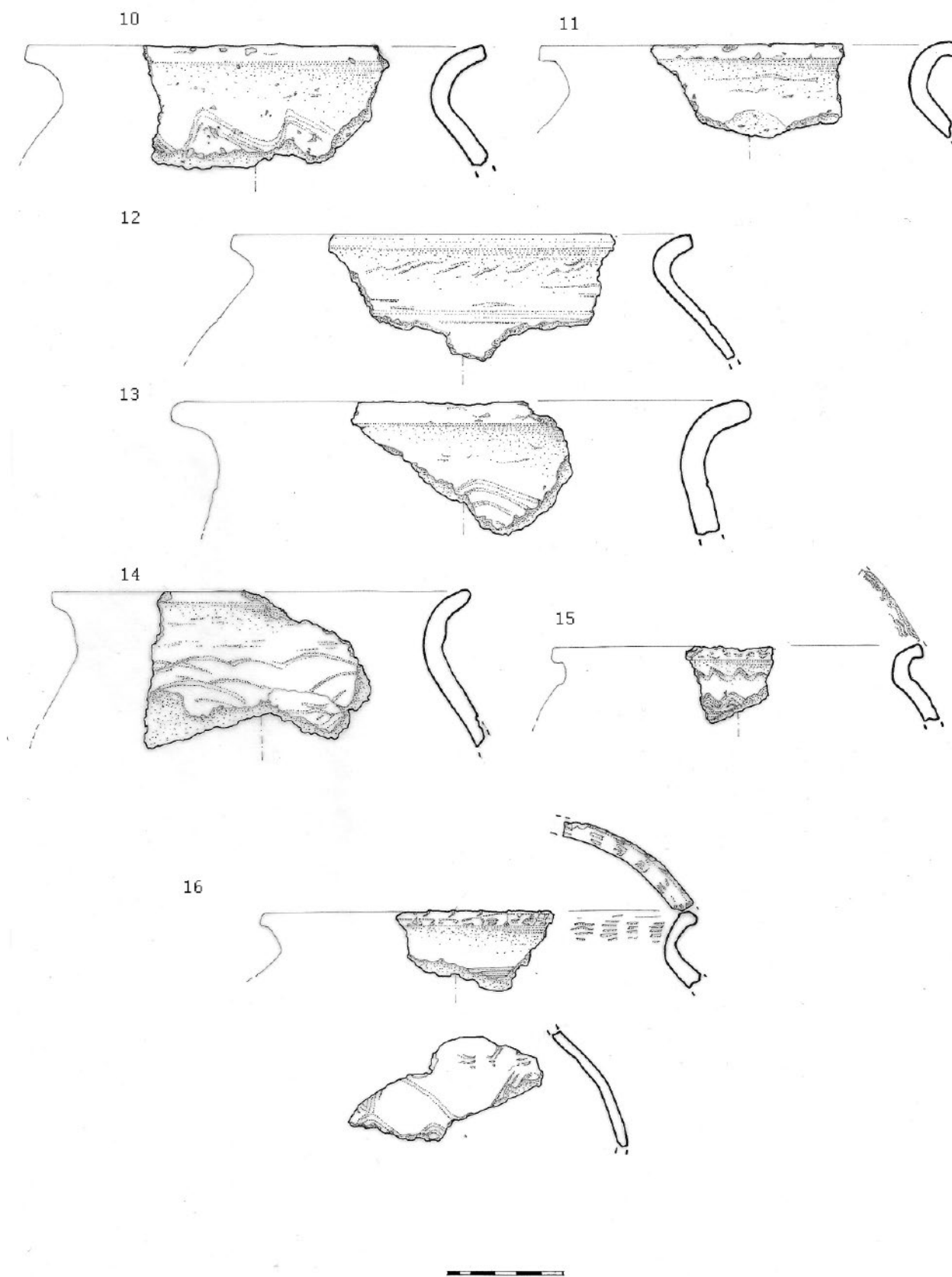
show that the pottery which was examined here is mostly connected with the Torčec II phase which dates back to a period from the middle of the 7th century to mid-8th century and in part to the Torčec IIIa phase, dating back to the period from the second half of the 8th century to the beginning of the 9th century. Such a datation, obtained on the basis of comparisons with similar material from close early medieval sites, was also confirmed by a radiocarbon analysis which puts this structure into the frame of the 8th century.

T. 1.

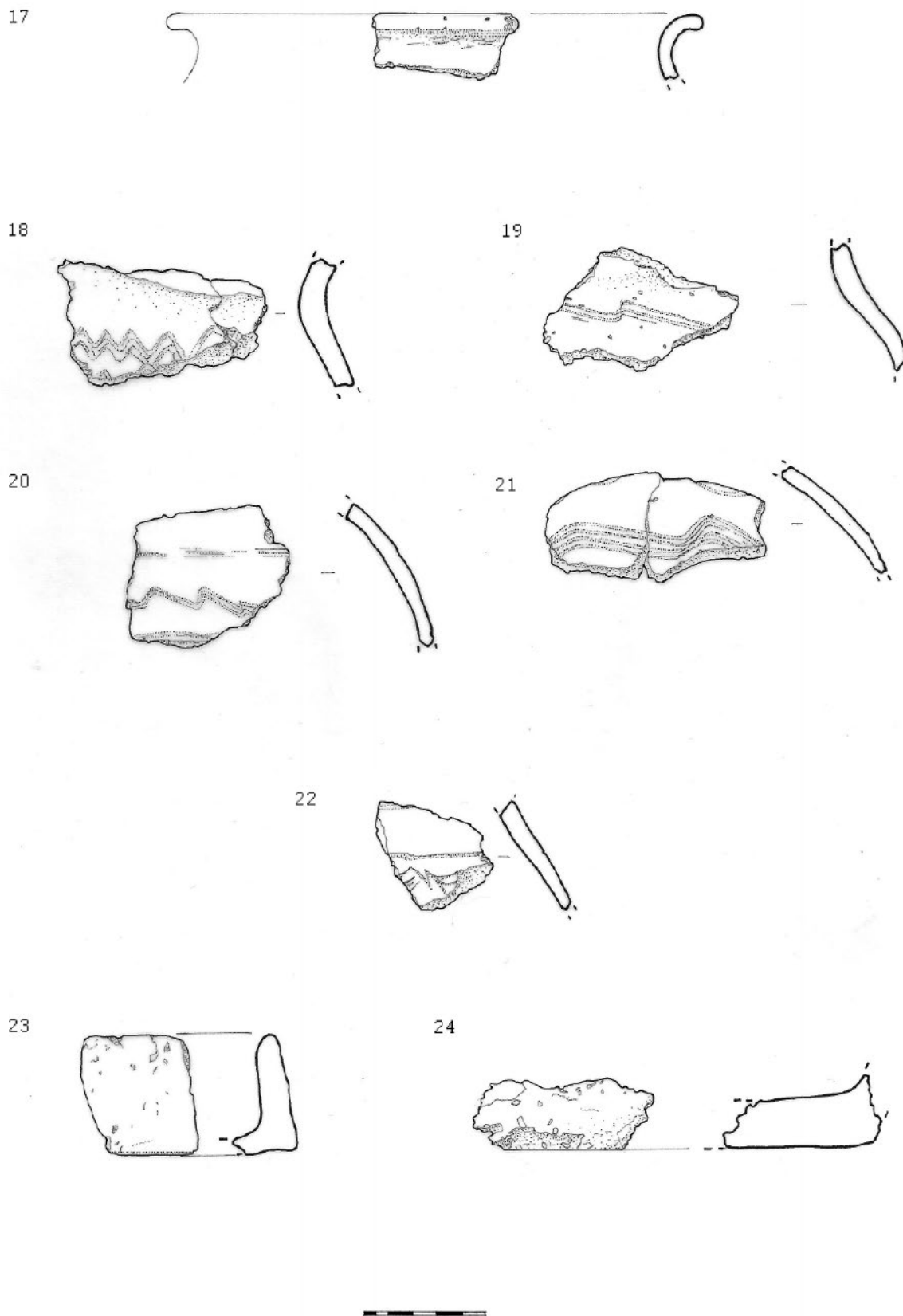
T. 1 Ulomci iz zapune SJ 436: keramički lonci: 1 – 9 (crtež: S. Čule)
T. 1 Fragments from backfill SJ 436: ceramic pots: 1 – 9 (drawing: S. Čule)

T. 2.

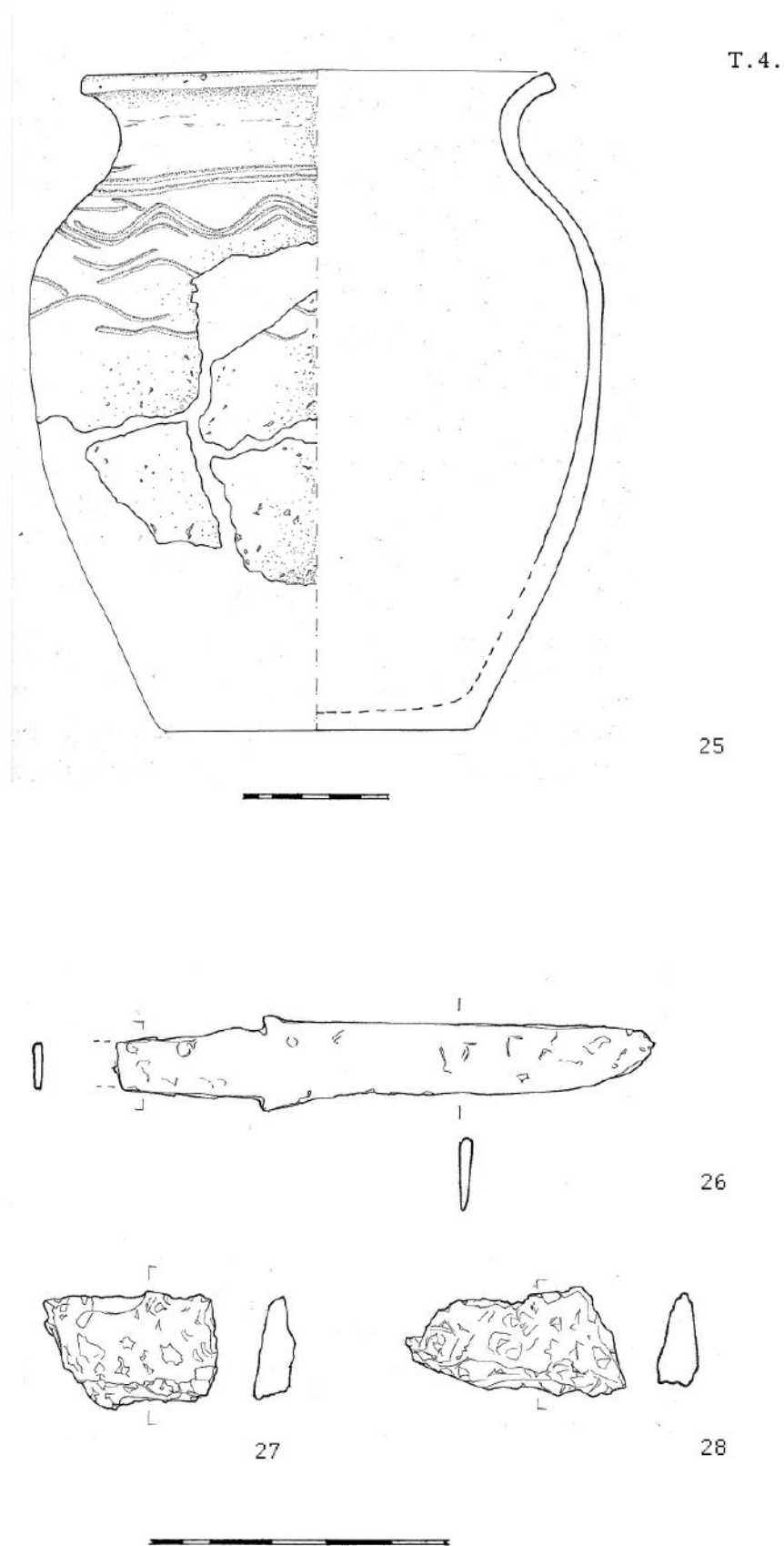

T. 2 Ulomci iz zapune SJ 436: keramički lonci: 10 – 16 (crtež: S. Čule)
T. 2 Fragments from backfill SJ 436: ceramic pots: 10 – 16 (drawing: S. Čule)

T. 3

T. 3 Ulomci iz zapune SJ 436: keramički lonci: 17 – 22; pekač: 23 – 24 (crtež: S. Čule)
T. 3 Fragments from backfill SJ 436: ceramic pots: 17 – 22; baker 23 – 24 (drawing: S. Čule)

T. 4 Rekonstruirani keramički lonac iz zapune SJ 436: 25; ulomak željeznog noža: 26; amorfní željezni komadi: 27 – 28 (crtež: S. Čule)
T. 4 Reconstructed ceramic pot from backfill SJ 436: 25; fragment of an iron knife: 26; amorphous iron pieces: 27 – 28 (drawing: S. Čule)